

Frasesologismides aitab orienteeruda alussõnastik

Eesti frasesologismide elektrooniline alussõnastik. Koostanud Asta Õim, Katre Õim. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2011 (<http://www.folklore.ee/justkui/sonastik>).

Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas on valminud Eesti frasesologismide elektrooniline alussõnastik (FES). Tegemist on algupärase mõistelise frasesoloogia alussõnaraamatuga, mille sarnased varasemad sõnaraamatud eesti keeles puuduvad. Sõnastikus antav eesti frasesologismide terviklik semantiline, süntaktiline ja morfoloogiline kirjeldus võib olla lähtealuseks järgnevatele samasisulistele või muudele frasesologismide käsitlevatele sõnaraamatutele. Aja jooksul on eesti frasesoloogia korraldamisel põimunud tüpoloogiline ja mõistepõhine lähenemine. Vaatamata nende vaateviiside mõnetisele vastuolule on eri meetodite kombineerimine loomulik, sest üksainus lähenemine ei taga materjali igakülgselt analüüsi.

FES sisaldab 20 749 eesti frasesologismi või lekseemi, mida on analüüsitud kognitiivse keeleteaduse põhimõtetele ja koondatud mõisteseoste järgi. Kõik FESi alusandmed (frasesologismid, nende kogumiskihelkond, kasutuskontekst) pärinevad eesti kõnekäändude ja frasesologismide andmebaasist. Uudne on see, et selles mõistelises frasesologiasõnaraamatus 1) eksplitseeritakse frasesologismide tähendusi motiveerivate mõistemetafooride sihtvaldkonnad, 2) käsitletakse frasesologisme süntaktiliste üksustena ning 3) eksplitseeritakse frasesologismide morfosüntaktiline struktuur. Ouline on, et FESist on frasesologisme lihtne leida ka siis, kui kasutaja ei tea, millist konkreetset sõnaühendit või selle vormi otsida, kuid suudab otsivat seostada näiteks mõne ontoloogilise mõistekategooriaga.

FESi materjaliesituses järgitakse ühtset keelelis-ontoloogilist mõistehierarhiat, mõistetevaheliste semantiliste seoste esiletoomiseks eristatakse mõistekategooriaid, mõisteklasse ja üldmõisteid. Mõistehierarhia madalaima taseme üksusi käsitatakse selles tesauruselaadses sõnastikus kui metafoori sihtmõisteid, mis motiveerivad koos allikmõistetega enamiku frasesologismide tähendusi. Seejuures eeldatakse, et sõnastikus kasutaja teadmised frasesologismist sõltuvad suuresti tema võimest tajuda mõistelisi seoseid ja et mõisteline esitus suunab teda suurema tõenäosusega frasesologismide konkreetse valikuni. Metafoori sihtmõistete formaliseerimisel on FESis lähtutud kõnekäändude ja frasesologismide mõistestiku mõistetest, mille sisu on olulisel määral konkretiseeritud. Makrotasandil ongi FESi põhiüksused 1893 mõisteartiklit, mille keskmes on vastava (siht)mõistega semantiliselt või kognitiivselt seotud ja seega suhteliselt lähedase tähendusega frasesologismid. 6064 polüseemilist või homonüümset frasesologismi kuuluvad mitmesse mõisteartiklisse. Seega koondab FES 26 813 tähendusüksust, mis järjestatakse mõisteartiklites morfosüntaktilise struktuuri järgi.

FESi mikrotasandil määratletakse frasesologismilemmad kui süntaktilised üksused ja kirjeldatakse nende osiste vormistikku; selgitatakse ja täpsustatakse frasesologismide tähendust või osutatakse nende kasutusvaldkonnale; näitlikustatakse frasesologismide kasutamist ning formaalset, s.o morfosüntaktilist, süntaktilist ja leksikaalset teisenemist loomulikus keeles; kirjeldatakse frasesologismide leviku ala;

tuuakse fraseologismidele tähenduse vm poolest lähedased vanasõnad. Fraseologismid esitatakse FESIS lemma vormis, milleks on tüüpjuhul kõige selgem, tavalisem ja sagedasem morfosüntaktiline kuju, millega fraseologism oma idiomaatilist tähendust ja funktsiooni aktiveerib. FESIS antakse ka fraseologismide morfosüntaktilise struktuuri kirjeldus. Kõigepealt tehakse vahet fraseologismidel, mis väljendavad lausega tähistatava situatsiooni komponente, ja lausekujulistel fraseologismidel. Lause moodustajad koosnevad tüüpjuhul kuni viiest sõnast, laused enamasti kuuest või enamast sõnast; seejuures moodustavad kogu materjalist poole kahe- või kolmesõnalised fraseologismid. Lause moodustajate hulgas eristatakse FESIS eri tüüpe fraase ja peasõnata sekundaartarindeid. Fraseologismide eelnev analüüs morfoloogilise analüsaatoriga ESTMORF teeb võimalikuks nende osiste struktuuri (nt tüve, järelliite, lõpu), sõnaliigi ja käände või pöörde esitamise. Fraseologisme, mis sisaldavad kasvõi ühte ESTMORFi jaoks tundmatut murdesõna, on kokku 3519. Morfoloogilise analüüsi kõrvaltulemusena esitatakse sama või sarnase ehitusega fraseologismid FESI mõisteartiklites kõrvuti. Kasutusnäidete abil demonstreeritakse fraseologismide leksikaalset, morfosüntaktilist ja/või süntaktilist teisenemist konkreetsete kasutusnäidete käigus ja loomulikes seostes. Kasutusnäidete olulisus seisneb selles, et FESIS ei defineerita fraseologismide tähendusi. Need ja fraseologismide kasutusvaldkonnad peaksid selguma nimelt näidetest, mis sisaldavad sageli ka keelejuhi selgitusi.

Fraseologismide leviku piirkond esitatakse FESIS vastavate andmete olemasolul kihelkonna järgi, tihti koos külanimega. Suhteliselt sihipäratu materjalikogumise tõttu ei pruugi FESI levikupilt kajastada fraseologismide kunagist tegelikku kasutust ning seetõttu nende kasutussagedust ei näidata. Samal põhjusel ei ole FESIS üksteisega seotud fraseologismide levikuandmeid ja näiteid. Vanasõnaseoste eksplitseerimiseks tuuakse FESI mõisteartiklites fraseologismidele lähedased vanasõnad koos väljaande *Eesti vanasõnad* tüübinumbriga.

Võib öelda, et suurem osa eesti vanematest fraseologismidest on nüüdseks leksikograafiliselt fikseeritud ja lingvistiliselt kirjeldatud. FES sisaldab ümmarguselt 80 000 sõnet ja pisut üle 6000 tüve; erinevaid grammatilisi vorme leidub ligi 70. Lisaks on FESI põhjal eristatud rohkem kui 5800 morfosüntaktilist malli, mis koosnevad tüüpiliselt kahest kuni kolmest osisest ja paistavad hinnanguliselt olevat suuresti samasugused kui mitteidiomaatilises keeles. Süntaksi plaanis on eesti vanemate fraseologismide näol kõige sagedamini tegemist tegusõnafraasi, nimisõnafraasi või lausega, mille hulgas eristuvad selgelt üsna täpse ja piiratud pragmaatilise orientatsiooniga fraseologismid. Need FESI põhjal tehtud üldistused haakuvad suure plaanis inglise ja soome keele tendentsidega.

Katre Õim